

NYELVÉSZET

Czeglédi Katalin :

A magyar őstörténet és a nyelv

Előszó

Számos előadást tartottam konferenciákon nemcsak egyetemeken, hanem különböző helyeken az országon belül és kívül érdeklődőknek, akik egyesület vagy alapítvány stb. nevében kértek fel arra, hogy szóljak a múltunkról, nyelvünkéről, nyelvi kapcsolatainkról. Az előadások anyaga részben megjelent írásban, részben nem, ezért a magyar őstörténet és a nyelv témakörébe tartozó anyagot összegyűjtöttem, hogy az érdeklődő olvasókhöz eljuttassam. Azért tartom fontosnak, hogy ezeket a tanulmányokat nemcsak a szakma képviselői, hanem minél többen megismerjék, mert tartalmazzák egyrészt az idevonatkozó forrásokat, kutatói véleményeket és azok kritikáját, másrészt rengeteg tulajdonnévi és közszoói példát, valamint a vizsgálatokból levonható nyelvészeti és őstörténeti tanulságokat is. Ezek a következtetések pedig sok esetben a jelen akadémiai tudós állásponttal ellentétesek. A két fél megállapításait ütköztetni kell, hogy egyre közelebb kerüljünk a megoldáshoz. Csak így tudjuk az egyik szemünket a múlton tartani, a másikat a jövőn, hogy ne tévesszünk irányt. A múltunk és a nyelvünk megismerése nemcsak erkölcsi kérdés, hanem a jelenünk és a jövőnk alapköve és feltétele is egyben. Miután a múltunk benne van a nyelvünkben, a nyelvünk tanulmányozása őstörténetünk kutatásában is nélkülözhetetlen.

Bevezetés

Történelmünk fejezetei közül a legnagyobb nehézséget az őstörténetünk kutatása jelenti. Más szóval, történelmünknek Árpád bejövetele előtti időszakáról nincs egységes álláspont. Bár többféle idegen nyelvű írott forrásban és magyar nyelvű krónikákban szólnak eleinkről, ezek értelmezése sok esetben nem egyhangú, a kutatók különbözőképpen látják a múltunk igen fontos időszakát. Sokan nem értenek egyet azzal sem, hogy egy nép múltja, történelme, hagyományai, szellemi és tárgyi kultúrájának a kialakulása, története, valamint a nyelve kölcsönhatásban van egymással. Az embert nem lehet külön kezelni a tudatától, az életétől és természeti, társadalmi környezetétől valamint a nyelvétől. A nyelv komoly írott és szóbeli forrása őstörténetünknek. A nyelven belül pedig írásos forrásnak számítanak a földrajzi nevek is, mert a különböző korú és nyelvű írásokban, térképeken szerepelnek, hiszen a tájékozódás biztos pontjai. Nemcsak a források említenek gyakran személyneveket, amelyek az uralkodók nevei, hanem ezek érméken is előfordulnak. Az érméken található nevekhez pedig legtöbbször dátum is tartozik, olykor azt is jelzik, milyen néphez, nemzetiséghez, dinasztiahoz kötődnek. Velük együtt címnevek is szerepelnek, amelyek már a közszoók csoportjába tartoznak ugyanúgy, mint a népnevek, amelyek szintén előfordulnak. Miután a tulajdonnevek (földrajzi nevek, személynevek) is közszoók voltak eredetileg, továbbá egyre több földrajzi névnek alapul szolgált közszoó ismerhető fel, megfejtethők a közszoók (népnevek, címnevek egyéb közszoók), valamint grammatikai morféimák a magyarban és azok nyelvi kapcsolatai. Az írott forrásoknak a magyar őstörténetre vonatkozó nyelvi anyaga is egyre inkább világos lesz, amelyből őstörténeti következtetéseket tudunk levonni. Az alábbi tanulmányok anyaga egyrészt a nyelvi kapcsolatainkra világít rá, másrészt a nyelvünk elemeinek a megfejtését segíti, harmadrészt olyan őstörténeti következtetések tehetők, amelyek összhangban vannak az őstörténetünkre vonatkozó érdemi régészeti, genetikai stb. megállapításokkal.

Az alábbiakban szerepelnek terjedelmesebb tanulmányok, de vannak rövidebb írások is, amelyek megítélésünk szerint bővítik a tudásunkat a nyelvünkéről, nyelvi kapcsolatainkról és őstörténetünkről.

Az első tanulmányban (*A magyar nyelv mint történeti forrás az őstörténeti kutatásokban*) nemcsak szólunk róla, hanem példákkal is igazoljuk, hogy a magyar nyelvnek – mint történeti forrásnak az őstörténet kutatásában – jóval nagyobb szerepe van, mint ahogyan azt eddig megítéltük. Nyelvi kapcsolataink időben mélyebbek, területileg kiterjedtebbek. A jelen elfogadott akadémiai tudós állásponthoz képest azokat a földrajzi névi kutatásaim – hangtani, alaktani, mondattani, jelentéstani – eredményeképpen másként kell látnunk. A példák sorát kezdve a névmásokkal, folytatva a törzsnevekkel igazolni látszik, hogy bár a nyelvek családokba sorolása annak idején azért történt meg elsősorban, hogy a világon beszélt kb. 6 ezer nyelvet kezelni tudják, valamelyest el tudjanak igazodni közöttük, ma már egyértelmű, hogy a nyelvcsaládokba tartozás a nyelvek érdemi

kutatását, vizsgálatát nagymértékben akadályozza, olykor lehetetlenné teszi. Mindezek után helyes őstörténeti következtetéseket levonni a nyelvészeti kutatásokból rendszerint lehetetlen. Ezt még csak nehezítik az írott források nem egységes, olykor helytelen értelmezése.

A második tanulmányban (*A földrajzi nevek és a magyar őstörténet*) szólunk arról, hogy az általános és alkalmazott nyelvészetnek egy kicsiny, ám igen fontos területe a nyelvészeti őstörténet, amely őstörténetünket kutatja nyelvészeti megközelítésből. A földrajzi nevek tanulmányozása, a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a tudományos feldolgozása során vált világossá számomra, hogy a földrajzi nevek összehasonlító hangtani, mondattani, alaktani és jelentéstani vizsgálata segíti nemcsak a földrajzi nevek magyarázatát, megfejtését, hanem a nyelvünk és az őstörténetünk jobb megismerését is lehetővé teszi. A földrajzi nevek nyelvtanának első darabja a földrajzi nevek összehasonlító hangtana, amely egyben a magyar nyelv hangtana és a szkíta-hun nyelvek alapja. Jelen dolgozatban egyetlen példán keresztül kívánok bepillantást nyújtani a könyvbe és vele a fenti megállapításom helyességére utalni. Az ma már vitathatatlan, hogy érdemben a földrajzi névi kutatásokat csak a három nyelvcsaládba (uráli, altáji és indoeurópai) sorolt nyelvek bizonyos szintű ismeretében lehetséges végezni. A soknyelvűség a földrajzi nevekben nem gátolja, hanem segíti a kutatást. Számos kérdésben a földrajzi névi anyag maga kínálta és kínálja a megoldást.

A harmadikban (*A földrajzi nevek szerepe a magyar őstörténet kutatásában*) igazoljuk, hogy a földrajzi nevek akkor játszhatnak komoly szerepet a magyar őstörténet kutatásában, ha azokat sikerül megfejtteni. Kutatásaink során a Volga-Urál vidéke földrajzi neveit komplex tényezőhalmaznak tekintettük, úgy jártuk körül sokszor, hogy közben számtalan szempont vettünk figyelembe. A munkánk módszertani és tartalmi oldalról egyaránt helyesnek és szükségesnek bizonyult, amelyet támogat az a tudós megfogalmazás is, hogy „...a történeti nyelvtudomány és benne a történeti névtan sem térhet ki őstörténetünk írott forrásainak újabb tanulmányozási kötelezettségei alól, az eddigi nyelvészeti eredmények kritikai értékelését és új, behatóbb elemzések igényét egyaránt tekintve.” (BENKŐ 1984/4:390). Világossá vált, hogy a földrajzi nevek etimológiájának elkészítése lehetséges és szükséges egyrészt ahhoz, hogy a nyelvtudományban tovább lépjünk, másrészt nélkülözhetetlen az őstörténet kutatásában is.

A negyedik tanulmányban (*A magyar nyelv keleti gyökereiről*) hangsúlyozom, hogy a földrajzi névi kutatásaim során egyértelművé vált, hogy a magyar nyelv kapcsolatait másképpen kell megítélni, mint ahogyan azt ma tanítják az állami oktatási intézményeinkben. A valódi, nem feltételezett nyelvi kapcsolatoknak alapvetően két magyarázata lehet. Az egyik az ősi, közös gyökérhez tartozás, a másik, az együtt vagy az egymás mellett élés során történő átvétel. Elvileg fent lehet tartani egy egyéb kategóriát is, amelybe beletartozhat a külön nyelvteremtés lehetősége s ez esetben az egyezés okát a hasonló úton való keletkezéssel lehetne magyarázni, másképpen véletlen egyezésnek tartani. A téves nyelvi kapcsolatok megítélésében komoly szerepet játszik az a tény, hogy alapjaiban helytelen a nyelveket családokba sorolni úgy, ahogyan azt tették és teszik. Nem igazolt az uráli nyelvrokonság tétele s alapvető tévedések miatt nem állja meg a helyét a magyar nyelvnek az uráli nyelvcsaládba való tartozása. Ugyanakkor egyértelmű, hogy az uráliba sorolt nyelvekkel van kapcsolata a magyar nyelvnek, de a kapcsolat oka egészen más. Nyelvünk gyökerei a szkíta-hun nyelvekhez vezetnek. E nyelvi kapcsolatok pedig csak közös gyökerű gondolkodás, hagyományok, kultúra stb. birtokában lehetségesek, amelyeket nemcsak a nyelvünk tükröz, hanem a társtudományok is igazolnak. Nyelvünk szókészlete, grammatikája közös gyökerű a szkíta-hun utódnépekével, pl. mongol, török.

Az ötödik tanulmányban (*A Kárpát-medence földrajzi neveinek keleti kapcsolatai*) László Gyulától vett idézettel indítjuk a gondolatainkat: „...a pekingi ősember... félmillió évvel ezelőtt élt, használta a tüzet, és eszközeit feltört patakkavicsokból készítette... a pekingi ember kavicseszközeinek párjára bukkantak Vértesszőlősön... Meleg vizű - télen sem befagyó - források közelében telepedett meg az ősember.” (LÁSZLÓ 1999.I:31). Ez azért elgondolkodtató, mert ebből az következik, hogy a földrajzi neveink születését jóval megelőzően a Kárpát-medencében élő és Eurázsia másik, a keleti végén élő pekingi ősember tevékenysége között hasonlóság volt. Ugyanakkor úgy látjuk, hogy az emberi tudat megjelenésével - s az eszközkészítés nem lehet csak ösztönökön alapuló - az emberi kommunikáció, a nyelv kialakulása is együtt járt. A kérdés, valóságos kommunikációs kapcsolat létezett-e a Kárpát-medencétől a Csendes-óceánig már ilyen korai időktől kezdve vagy egyszerűen csak a természeti környezet kínálta feltételeknek ez a hasonlóság az egyetlen törvényszerű következménye. A kérdés tehát eldöntendő és egyrészt a kelet-nyugati kapcsolatok eredetére, kezdeteire is adhat választ, másrészt a Kárpát-medence népeinek sorsáról közölne ismereteket. Segítene a válasz megtalálásában számos kérdésre, köztük arra, hogy a Kárpát-medence földrajzi nevei mely keleti területekkel vannak kapcsolatban s időben milyen messze mehetünk el. Az általunk vizsgált Volga-Urál vidéke és a Kárpát-medence földrajzi nevei között egyértelmű a kapcsolat. Kronológiai és nyelvi vonatkozásai azonban tisztázásra várnak.

A hatodikban (*A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek nyelvtana – szkíta, hun nyelvtan -*) szólunk arról, hogy a földrajzi nevek nyelvtana (hangtan, alaktan, jelentés, mondattan) megismerhető, megírható. A szkíta és a hun nyelv nyelvtanát megismerni és megírni nehezebb, hiszen egyrészt szkíta és hun írott források, másrészt a szkíta és a hun utódnépek nyelveinek

az ismerete szükséges. Tény, hogy viszonylag kevés szkíta illetve hun nyelvi forrásról tudunk, még kevesebbet ismerünk, a tudományos feldolgozásról nem is beszélve. A legtöbbről vita folyik, hogy tulajdoníthatók-e azok a szkítáknak vagy a hunoknak. Tudományos körökben hasonlóképpen vitás az a kérdés, hogy mely népek lehetnek a szkíták és a hunok utódnepei. Az is tény, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi nevei, sőt Eurázsia földrajzi nevei különösen a víznevei elsősorban nem a ma élő népek nyelvén születtek, hanem azok elődeinek nyelvén keletkeztek s minden jel arra mutat, hogy köztük voltak a magyarok ősei, a szkíták és a hunok.

A hetedik tanulmányban (*A földrajzi nevek és a magyar őstörténet*) igazoljuk, hogy egyetlen név magyarázata is csak úgy lehetséges, ha már egy terület neveinek az összehasonlító vizsgálatát elvégeztük, a történeti háttér ismeretében az érintett nyelveket bevonjuk a kutatásba s a keletkezett komplex tényezőhalmazt körüljárjuk újra és újra s a nevet mindig más oldalról közelítjük meg. Magyarázatot kell találnunk egyrészt a névben rejlő ellentmondásokra, másrészt az eddigi etimológiák közti ellentmondásoknak az okait is meg kell keresnünk. Tény, hogy a tulajdonnevek megfejtésének az előfeltétele a közszők helyes magyarázata. Számos esetben azonban a közszők etimológiája téves, bizonytalan vagy ismeretlen. Ennek ellenére nem mondhatunk le a további kutatásokról, ilyenkor segít a földrajzi nevek rendszerszerű, sok szempontú feldolgozása. Jelen dolgozat elsődleges célja nemcsak az, hogy felhívjuk a figyelmet a földrajzi nevek fontosságára, minthogy azok az érdemi nyelvészeti és őstörténeti kutatások számára nélkülözhetetlenek, hanem a tulajdonnevek és a közszők kapcsolatának a jelentőségét is hangsúlyozni kívánjuk. Egy tulajdonnév - akár személynév, akár földrajzi név - etimológiája azon áll vagy bukik, helyesen választottuk-e meg az alapul szolgáló köznevet, továbbá hogyan magyarázzuk magát a közszőt. E dolgozat megírására készítetted egyrészt az a felismerés, hogy a földrajzi nevek nélkülözhetetlenek a nyelvészeti és az őstörténeti kutatásokban, másrészt az a tény, hogy hiányzik a földrajzi nevek rendszerszerű, sok szempontú feldolgozása mind a Kárpát-medence, mind a számításba jöhető keleti korábbi szálláshelyek földrajzi neveit, sőt azon népek lakóhelyeinek a földrajzi neveit illetően, ahol a magyarral kapcsolatba hozható nyelveket beszélték vagy beszélik ma is. Tudomásul kell vennünk, hogy a Kárpát-medence földrajzi nevei nem fejthetők meg hiánytalanul a magyarok korábbi lakóhelyein található földrajzi nevek feldolgozása nélkül.

A nyolcadikban (*Kultúrák találkozása a földrajzi nevek tükrében*) egyetlen folyónévből (*Kuma*) kiindulva szólnunk arról, hogy a Kaukázus népeit tanulmányozva egyértelművé vált: ahhoz, hogy a valóságot ismerjük meg, első lépésben a szkíták és a hunok kultúráját kell megismerni. Ezt az is indokolja, hogy a szkíta és hun mint szubsztrátum réteg sok más területtel együtt kihatással van nemcsak a Kaukázusra és a tőle nyugatra eső területekre, hanem a Kárpát-medencére is. Következésképp, a magyarság nyelvének, kultúrájának, történelmének a megismerése csak ezzel együtt lehetséges. Az elmúlt négy évtizedben a Volga-Urál vidék földrajzi nevei legrégebbi rétegének a nyelvtanát készítettem el. Mára már világos, hogy ez a grammatika alkalmas további, olyan területek földrajzi neveinek a megfejtésére, amelyeknek a névadói ugyanazok illetve nyelvükben, kultúrájukban közös gyökerű népek. Az is bizonyos, hogy a Volga-Urál vidékén a tulajdonnevek és közszők egyrészt összetartoznak hangtanilag, alaktanilag és jelentésánál, másrészt összeköti őket a névadáslogika, a szóteremtés logikája, hagyományja. Ez utóbbi pedig a szókészlettel és a grammatikai ismérvekkel együtt a szkíta és a hun nyelvekhez vezet el bennünket.

A kilencedik tanulmányban (*A személynevek, népnevek, törzsnevek és társadalmi címnevek kapcsolatáról*) arról szölok, hogy a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a vizsgálata során vált világossá számomra, hogy a legelső személynevek a magyar és a szkíta-hun nyelveket beszélőknek közös szellemi terméke. Olyan gondolkodás alapján születtek, amely szerint az embert a vízhez hasonlóan teremtménynek fogták fel, vagyis forráshoz, maghoz, őshöz tartozónak. Ezt a forráshoz, vízhez tartozást elsőként a víznevekben találjuk meg, majd az őshöz, az ősanjához tartozást láthatóan maguk a személynevek is tartalmazzák. Szólni kell a népnevekről, amelyek különböző módon keletkezettek. Közülük a legrégebbiek a dinasztianevekből lett népnevek, ilyen a *magyar* is, emellett számos, a magyarokra vonatkozó népnév tartozik ide. A magyar törzsneveket (*Nyék, Megyer, Kürt, Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi*) számba véve világossá vált, hogy a törzsnevek mint tulajdonnevek sohasem léteztek, azok valójában személynevek s az adott személyhez tartozó embercsoport alkotja a törzset. Ez azt jelenti, hogy a népnevek és a törzsnevek vizsgálatakor egyaránt személynévből kell kiindulni. A társadalmi címnevek bár nem személynévi eredetűek, de azok is hasonló módon, hasonló elv alapján születtek.

A tizedik tanulmányt több önállóan is tekinthető írás alkotja. Ezek szorosan összefüggnek, ezért itt mutatjuk be Attila családfájának neveit, a Turul dinasztia neveit, az erdélyi fejedelemség neveit, a hét vezér nevét, az Árpádház leszármazási táblázatának neveit és a törzsneveinket. Közülük részletesebben szölok *Attila nevééről és a földrajzi nevek kapcsolatáról*, amelyet Benkő Loránd fontos gondolával indítunk: „...a Kárpát-medencében itt-ott később is felbukkannak *Etel* helynevek részben víznévként is, s ez a tény esetleg magyar közszői alából való indulást sejtet.” (BENKŐ 1984/4:405). A nyelvész mindezt *Etelköz* kapcsán fogalmazta meg s több kérdést is rejt magában, amelyekre választ kell keresnünk. Ezek megtalálásához többértű kutatómunkára van szükség. Elsőként az írott források, krónikák üzeneteit, majd a kutatói véleményeket vesszük sorra, továbbá a földrajzi névi adatokat és a hozzájuk kapcsolódó nyelvek tulajdonneveit és közszőit tanulmányozzuk, végül az eredményeinket összevetjük a források, krónikák híreivel és a kutatói véleményekkel.

Többek között a *Horka* társadalmi címnévről is szólnak. A *karcha*, *horka* nagyon ősi szó. Erről a *Kér* és a *Kürt* törzsnevekről szóló munkámban is írok. A nyelv születéséből, kialakulásának idejéből kell kiindulnunk. Mint ahogyan Bálint Gábor is írta, a *kör* szavunk az egyik legrégebbi. A másik legrégebbi a *túr* és a *teker*. A *kör* és a forrás (víz, életé stb.) összetartozik. A forrás a kiinduló hely, amely meghatározza a belőle születő víz, növény, ember, állat stb. egész sorsát, életét. Ez azt jelenti, hogy irányítja, védelmezi stb. A társadalmi életben az ilyen tisztséget betöltő személy megkapta ezt az elnevezést és nem véletlen, hogy éppen a bíró kapta meg.

Sorra vesszük a vezérneveket, bemutatjuk a forrásokban való előfordulásait s a róluk szóló kutatói álláspontokat. Mindezt összevetjük azzal, hogyan ítélik meg ezeket a földrajzi névi kutatásainkon alapuló ismereteinkkel. Egy-egy név kapcsán kivételesen nem kívánunk nagyon részletes, sok mindenre kitérő összehasonlító vizsgálatokat végezni, hiszen így is látszik, a nevek hogyan illenek a rendszerbe, a viselőjük pedig a történeti és kulturális hagyományainkba.

A tizenegyedik tanulmányban (*A szekér szavunk és szócsaládja*) szólnak arról, hogy a *szekér* szavunk és a 'szekér' jelentésű szavak hogyan és miért esnek egybe alakilag más szavakkal, pl. népnevekkel is. Németh Gyulának feltűnt, hogy az orosz *možara* ~ *mažara* szekérnév összefügg a krimi tatár szekérnévvel, ez meg a magyar népnévvel. Fontos, hogy a tatárjárásról szóló kínai források a nevet Ma-dža-r -nak írják. A földrajzi névi kutatások fényében ennek az összefüggésnek az okáról is szólnak. Tény, hogy a kerék feltalálása forradalmasította a szállítást és nélkülözhetetlen része lett számos eszköz elkészítésének. A feltalálását, megnevezését nyelvhez, nyelvekhez kell kötni. Ebben segítenek a földrajzi névi kutatások is. A megoldásnak pedig őstörténeti következményei vannak.

A tizenkettedikben (*Kiremet*) áldozati helyet megnevező szóról írunk, amely megnevezés igen elterjedt a Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben.

A tizenharmadik (*Növényneveink és keleti kapcsolataik*) tanulmányban egyetlen gyümölcs nevének, a *körte* szón keresztül szólnak néhány idevonatkozó kérdéssel. A növényneveink egy részét finnugor eredetűnek, a másik részét török eredetűnek tartják s a harmadik csoportba tartozók etimológiája bizonytalan vagy ismeretlen a jelen akadémiai tudós álláspont szerint. A kutatások arra engednek következtetni, hogy a magyarság már számos, különböző növényt ismert a keleti lakóhelyein. A megfejtést segíti, hogy a nevek utalnak arra a természeti környezetre, amelyben éltek elődeink, ugyanakkor hírt kaphatunk arról, hogy kezdetben milyen vadon termő növények vették őket körül és milyeneket termesztettek. A földrajzi névi kutatásaink segítenek a *körte* megnevezésének a megfejtésében.

A tizenegyedik (*A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában I. A magyar-török nyelvviszony*, Mahmud-al Kāšyari török szótárának és nyelvtanának alapján) szólnak arról, hogy Kāšyari anyagában közel 1.600 olyan szót találtam, amelynek magyar párhuzama is van. Ebből a készletből mutatok be néhányat.

A tizenötödikben (*A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában II. A magyar és a csagatáj nyelvviszony*) Thury József, A "Behdset-ül-Lugat" című csagatáj szótár, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia 1903. tanulmánya alapján felhívom a figyelmet arra, hogyan lehet kapcsolata a magyar és a középtörök korszakba sorolt csagatáj irodalmi nyelvnek.

A tizenhatodik (*A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában III. A magyar-bolgár nyelvviszony*, Hunok-e a volgai bolgárok?) címmel írt tanulmányban felhívjuk a figyelmet a magyar-bolgár-hun kapcsolatokra a böszörmény, a csuvas népneveken, szavakon, népi hagyományokon és szokásokon keresztül.

A tizenhetedikben (*A magyar nyelv szerepe őstörténetünk kutatásában IV. A magyar-mongol nyelvviszony* Bálint Gábor, A mongol-turáni nyelv c. könyvének adatai nyomán) Bálint Gábor mongol nyelvjárási adatainak magyar párhuzamairól szólnak.

Ezen tanulmánygyűjtemény teljes terjedelmében (910 oldal) e szám mellékletében olvasható. — Mikes Int. Szerk.

CZEGLÉDI, Katalin: The Hungarian Prehistory and the Language

Seventeen collected of essays on Hungarian prehistory and language are published in the Supplement of this issue.

